

Velfærdsteknologiens etiske dilemmaer

Brugen af velfærdsteknologi kan ramme flere ømme etiske punkter. Når velfærdsteknologi skal indføres, er det derfor nødvendigt med et kvalificeret perspektiv på de særlige etiske dilemmaer, som brugen af teknologien kan medføre. I Etikos har vi arbejdet med de etiske dilemmaer ved velfærdsteknologi i flere kommuner, og vi kan foreløbigt identificere tre hovedtyper, med hver deres særlige problemstilling og etiske spændingsfelt

Af Uffe Lund, antropolog, konsulent i Etikos

Velfærdsteknologi og etik

Når der skal satses på velfærdsteknologi, er begrundelsen ofte overvejende økonomisk. Men velfærdssydelse handler også om noget mere grundlæggende, nemlig etik. Derfor kan de mange gode intentioner med velfærdsteknologi (i nogle tilfælde sikkert også en vis teknologifascination) løbe panden mod en værdibaseret mur, når kommuner med gode argumenter om økonomi og rehabilitering sætter velfærdsteknologi-projekter i søen. Velfærdsteknologi kan ramme flere ømme punkter i både vores etiske og kulturelle grundforestillinger. Etiske principper bliver sat på spidsen, og der rokkes ved grundopfattelser af, hvad det vil sige at være menneske af kød og blod, sat overfor den kølige maskine - de 'varme hænder' versus de 'kolde hænder'. I Etikos har vi arbejdet med velfærdsteknologiens etiske dilemmaer i flere kommuner. Vi mener, at velfærdsteknologiens gode intentioner nødvendiggør, at man tager disse etiske dilemmaer alvorligt - simpelthen fordi, at velfærdsteknologiens implementering ellers ikke er mulig i praksis. Vi kommer ikke udenom de etiske dilemmaer, derimod er vi nødt til at forholde os til dem fra et kvalificeret perspektiv. Et første og vigtigt skridt er at forsøge at skabe et overblik over velfærdsteknologiens etiske dilemmaer. Hvilke typer dilemmaer er der tale om? Hvilke etiske principper er på spil? Fra vores erfaring med konsulentarbejde kan vi foreløbigt identificere tre hovedtyper af etiske dilemmaer ved velfærdsteknologi. De er uden tvivl ikke de eneste, og der vil næsten med sikkerhed komme flere til. Men foreløbig er de i hvert fald relativt generelle, med hver deres særlige problematik og etiske spændingsfelt. Det etiske spændingsfelt ved de tre typer af dilemmaer kan opfattes i lyset af den praktiske etik, hvor etiske dilemmaer opstår, når grundlæggende etiske principper kolliderer. Et nyere perspektiv på praktisk etik arbejder med fire grundlæggende etiske principper: *selvbestemmelse, værdighed, integritet og sårbarhed*. Alle fire principper kræver opmærksomhed i håndteringen af etiske dilemmaer, og samtidig viser de os, hvad der grundlæggende er på spil i dilemmaerne.

Tre typer af etiske dilemmaer ved velfærdsteknologi

1) Maskinen og den nære relation

Gerda er en ældre dame. Hun bor i sin egen lejlighed og er visiteret til hjemmehjælp to gange dagligt. Gerda har brug for støtte til personlig pleje. Hjemmeplejen har ikke meget tid hos Gerda, men det bliver da til en lille snak om stort og småt, imens de samarbejder om dagens program. En dag får Gerda tilbudt et vasketoilet. Toilettet giver Gerda mulighed for selv at klare toiletbesøg, og dette frigør hjemmeplejen for en væsentlig og tidskrævende opgave. Vasketoiletet virker umiddelbart lidt skræmmende for Gerda, for hvordan virker det? Kan det gå i stykker? Kan hun finde ud af at bruge det? Men disse spørgsmål fylder nu ikke så meget hos Gerda, og hun kan godt se, at vasketoiletet gør hende mere selvstændig, og det 'er da rart man ikke længere skal have hjælp til at rulle ud på toilettet'. Det, der især bekymrer Gerda, er noget helt andet, nemlig 'om hjemmeplejen så kun behøver komme her én gang om dagen...så bliver der ikke meget tid til at høre, hvordan det ellers går...'

Casen med Gerda og vasketoiletet illustrerer en særlig type af etiske dilemmaer ved velfærdsteknologi. Vasketoiletet spiller i casen samme rolle som en spiserobot eller robotstøvsuger kunne gøre, nemlig den, at maskinen træder ind og erstatter en ellers menneskelig funktion og relation. Med vasketoiletet bliver Gerda mere selvhjulpent, men samtidig mister hun et væsentligt aspekt af den nære omsorg forbundet med den personlige pleje, som handler om sociale relationer og samvær. Vasketoiletet medfører derfor en typisk ambivalens ved etiske dilemmaer: det gør noget grundlæggende godt (styrker Gerdas selvbestemmelse), men samtidig gør det også noget grundlæggende skidt (hæmmer Gerdas oplevelse af nære sociale relationer og samvær). Casen er derfor typisk for en generel type af dilemmaer ved velfærdsteknologi, som handler om maskinen, der erstatter en ellers personlig og nær relation. Det maskinelle styrker selvbestemmelsen, men hæmmer den nære relation. Selvbestemmelse er et grundlæggende etisk princip, og den nære relation er indeholdt i princippet om integritet, personens selvforståelse og relationelle identitet. Både selvbestemmelse og integritet kræver som etiske principper at blive respekteret, men her opstår et genuint dilemma, fordi de to principper kolliderer i Gerdas tilfælde - og sikkert også i mange andre tilfælde, hvor maskinen træder ind og erstatter en menneskelig relation.

2) Den simulerede nærhed

Poul er en ældre mand, som bor på et plejecenter. Poul er dement og har brug for tryghed og nærhed. Ofte har han behov for bare at sidde og holde i hånden med en fra personalet og mumle-snakke i længere tid. Hvis ikke Poul får opfyldt dette behov, bliver han let ked af det og meget frustreret, og personalet kan have svært ved at berolige ham igen. Plejecenteret får en dag et par eksemplarer af robotsælen Paro. Paro er en lille blød robot-bamse, som siger lyde og giver respons, når der kæles med den. Da personalet giver

Paro til Poul, er han helt solgt. Poul kan sidde og æ robotsælen og snakke med den i flere timer, og den er øjensynlig med til at opfylde det behov for nærhed og tryghed, som Poul har. En dag kommer Pouls søn og datter på besøg, og da de ser deres far sidde og nusse med en bamse, bliver de meget fortørnede. De oplever det som uværdigt at se deres far på den måde, og de er sikre på, at deres far, før han blev dement, ville have frabedt sig på det strengeste nogensinde at ende i den situation. Pouls pårørende mener at personalet må finde en anden løsning, f.eks. medicinering, som de mener er bedre i overensstemmelse med den Poul, de kendte, fra før han blev dement. Personalet mener modsat, ud fra en faglig vurdering, at robotsælen er en langt bedre løsning end medicinering, som fra deres perspektiv kun kan retfærdiggøres, når der ikke er andre udveje.

Denne case med robotsælen Paro illustrerer en anden særlig type af etiske dilemmaer ved velfærdsteknologi. Robotsælen fungerer her som en 'social robot', dvs. en maskine som kan simulere menneskelig eller menneskelignende adfærd, og derfor kan simulere social interaktion. Indtil videre er Paro den eneste type af deciderede sociale robotter på velfærdsteknologiområdet, men der er nok ingen tvivl om, at sociale robotter i fremtiden vil kunne spille en større rolle som velfærdsteknologiske løsninger. Der forskes i dag i robotter som på flere måder ligner mennesker, og som f.eks. kan være behjælpelige i hjemmet med at bære og hente ting, eller udføre andre simple opgaver (og det er sandsynligvis kun begyndelsen: det kræver ikke de vilde science fiction ideer, at forestille sig en decideret hjemmepleje-robot). En væsentlig del af denne forskning handler om, at give robotterne et menneskeligt udseende og/eller en menneskelig adfærd, så kommunikationen med dem bliver naturlig. Robotsælen Paro opfylder i casen med Poul et behov for tryghed og nærhed, og tilsyneladende oplever Poul ikke dette som problematisk. Desuden er der tale om et behov, som personalet øjensynlig ikke har ressourcer til at opfylde for Poul. Samtidig viser de pårørendes reaktion, at den maskinelle simulering af menneskelig nærhed rammer et etisk ømt punkt. Robotsælen er ikke den ægte vare, og om Poul selv er klar over det eller ej, så bliver han vildledt eller manipuleret. Poul tillægger altså robotsælen en værdi, som er baseret på snyd, og dette sætter Poul i en uværdig situation. Det uværdige handler her om snyd, at Poul bliver snydt. Man kan selvfølgelig altid stille spørgsmål ved, om det giver mening at sige, at Poul bliver snydt, hvis han ikke selv er i stand til at forstå, at der er tale om snyd. De pårørendes perspektiv på denne problematik er dog, at udgangspunktet er den tidligere Poul, Poul 'ved sine fulde fem', og at Poul her ville forstå elementet af snyd og modsætte sig det. Og for de pårørende er det at udvise respekt for Poul at sikre, at deres fars ønsker fra tidligere respekteres. Under alle omstændigheder vil andre kunne opfatte det som snyd. Dermed vil andres syn på Poul, sætte Poul i en situation, som ikke er ligeværdig, fordi Poul opfattes som et vildledt menneske, et menneske 'der lever på en løgn'. Her er vi fremme ved uværdighed i en anden forstand, nemlig det uværdige som forbundet med andres opfattelse. Poul kan også fremstå som barnliggjort, i sin relation til robotsælen, og opfattelsen af en voksen som barnliggjort bærer på en elementær uværdighed i vores kultur. Både elementet af snyd og

barnliggørelsen bringer altså det etiske grundprincip om værdighed i spil. Det etiske dilemma med robotsælen handler grundlæggende om en simuleret nærhed, og som dilemma rummer også det en ambivalens. Robotsælen muliggør en særlig omsorg for Pouls sårbarhed, en respekt for det etiske princip om sårbarhed. Samtidig kan den krænke det etiske princip om værdighed. De to principper kolliderer.

3) Kontrol og umyndiggørelse

Lise er dement og bor på et plejecenter. Lise bliver ofte forvirret og ved ikke, hvor hun er, og det gør hende utryk. Det fører i nogle tilfælde til, at Lise simpelthen vælger at gå sin vej, væk fra plejehjemmet. Hun vil bare væk, så hurtigt som muligt, og det kan ske uden overtøj eller fodtøj. Personalet når ofte at stoppe Lise, inden hun når ud, og tale hende til ro. Men det sker også, at Lise når ud af døren, uden nogen lægger mærke til det. Det kan føre til en efterlysning hos politiet, og en enkelt gang var Lise væk i flere timer en kold vinterdag, uden overtøj. Situationen er svær at tackle for personalet, for de lette løsninger, som f.eks. at låse døren, er helt udelukkede, både fagligt og lovgivningsmæssigt. Men så viser der sig en smart teknologisk løsning, som umiddelbart ikke virker frihedsberøvende. Lise får en GPS-tracker på tøjet, og personalet kan nu følge Lise færden som en rød prik på en computerskærm. Lise forstår ikke, at hun er GPS-tracket, selvom personalet har forsøgt at forklare hende det.

Denne case med GPS-tracking illustrerer en tredje type af etiske dilemmaer ved brugen af velfærdsteknologi. GPS-tracking fungerer som en form for overvågning eller skjult kontrol. Dilemmaet kunne også opstå ved brug af andre teknologiske løsninger, som 'overvåger' borgerne, f.eks. en elektronisk ble. Men i tilfældet med den elektroniske ble virker overvågningen ikke umiddelbart som en begrænsning af borgerens frihed på samme måde, som ved GPS-trackeren. Dilemmaet med GPS-tracking bringer flere af de samme etiske principper i spil, som kolliderede ved de to andre typer af dilemmaer. Kontrol-elementet kan hævdes at føre til en form for kompleks umyndiggørelse, som kan belyses med de etiske principper. I første omgang er det åbenlyst, at begrundelsen for overvågning er omsorg for borgeren, dvs. en beskyttelse af borgerens sårbarhed. Denne sårbarhed er især aktuell, når det som i casen med Lise handler om at beskytte Lises helbred, f.eks. hvis hun går ud alene om vinteren. Princippet om at beskytte det sårbare vejer derfor særdeles tungt i dette tilfælde. Det etiske dilemma opstår, når andre principper kolliderer med sårbarheden. I tilfældet med GPS-tracking, og kontrol generelt, er det især selvbestemmelsen og værdigheden, der er i spil. Umyndiggørelsen handler både om, at selvbestemmelsen krænkes ved kontrol, og at det kan virke som en krænkelse af borgerens værdighed, når denne kontrol foregår som skjult overvågning. På samme måde som ved robotsælen, er der et element af snyd, som kan opfattes som uværdigt. Og på samme måde som ved robotsælen, så kan man argumentere for, at Lise jo ikke opfatter sig selv som overvåget, og derfor begrænset i sin selvbestemmelse af den grund. Men også her kan det i høj grad handle om andres opfattelse, f.eks. de pårørendes. Man kunne

sagtens forestille sig pårørende, der ville slå på at Lise, før hun blev dement, ville have korset sig for at være GPS-tracket. Derfor ville GPS-tracking ikke være i overensstemmelse med at udvise respekt for Lise. Dilemmaet kan altså siges grundlæggende at handle om kontrol og umyndiggørelse, og ambivalensen opstår, når det etiske princip om omsorg for sårbarhed kolliderer med respekten for principperne selvbestemmelse og værdighed.

En metode til kvalificeret etisk refleksion

De tre typer af etiske dilemmaer kalder på en kvalificeret etisk refleksion. Det, der grundlæggende kvalificerer den etiske refleksion, er at præmissen om ét svar og én sandhed opgives, til fordel for en nysgerrig og undersøgende tilgang, hvor de mange forskellige vinkler på dilemmaerne foldes ud. Det betyder samtidig en åben og anerkendende tilgang, hvor forskellige perspektiver bliver hørt og inddraget i overvejelserne. De fire etiske principper fra den praktiske etik, som blev anvendt ovenfor, er en konkret metode til etisk refleksion, som egner sig særligt godt til undersøgelsen af komplekse etiske dilemmaer. De fire principper om selvbestemmelse, værdighed, integritet og sårbarhed kaster lys over grundtræk i den måde, som etikken er i spil i de konkrete relationer mellem mennesker. Arbejder man med principperne som en helhed, så opnår man et blik for etikens flertydighed, og dermed et værktøj til at forstå de mange forskellige vinkler på det samme dilemma. Velfærdsteknologiens etiske dilemmaer er komplekse og rammer mange ømme etiske punkter hos de forskellige parter. Med en rummelig og åben metode til etiske refleksion, kan man sikre at de forskellige stemmer bliver hørt og inddraget i en fælles dialog. Uden en kvalificeret etisk refleksion og dialog, er det svært at forestille sig, hvordan velfærdsteknologiens gode intentioner skal blive til virkelighed, samtidig med at vi fastholder et af hovedformålene med velfærdsteknologien, nemlig velfærdsydelse af høj menneskelig kvalitet.